

Kriterion

Egy könyvkiadó Kolozsvárról

Első hallásra akár kivételnek is tűnhet a Magyarország határain túli magyar nyelvű könyvkiadás, pedig e tény egyáltalán nem tartozik a hazai művelődéstörténet egyszerű, ismétlődés nélküli eseményei közé.

1539 előtt, amikor a sárvár-újszigeti nyomdában megjelent Sylvester János latinul írt magyar nyelvtana, amit két év múlva követett egy magyar nyelvű Újszövetség, anyanyelvi kiadványaink Krakkó és Bécs nyomdáiban készültek. Igaz, ekkor még nem volt belőlük túlságosan sok, hiszen az olvasástudás a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség területén főként a latin és a német nyelvhez kapcsolódott, a Török Birodalomban pedig a könyvnyomtatás csak három évszázad múlva jelent meg. Később, a felvilágosodás, majd a reformkor és az abszolutizmus idején sem volt ritkaság, hogy az itthon cenzúra alá eső művek az Osztrák Császárság, illetve a Monarchia határain kívül, elsősorban német nyelvterületen jelenjenek meg. Az első világháborút lezáró békék pedig minden korábbinál nagyobb átrendeződést hoztak létre az addig nyelvileg egységes hazai nyomdaipari és könyvkiadási lehetőségekben: mintegy intézményesítették az ország határain túli magyar nyelvű kultúrát, annak legfontosabb megjelenési formáival együtt. A trianoni határokon belül persze egyeduralkodóvá lett a magyar nyelvű sajtó- és könyvkiadás, és ezzel párhuzamosan a korábbi nemzetiségi nyelvű sajtó – olvasók híján – visszaszorult. Másfelől a Monarchiából létrejött új államok területein jelentős számú magyar anyanyelvű népesség maradt, az ő kulturális ellátásukról továbbra is gondoskodni kellett. Ezért 1918 után ezekben az országokban a szükségből született az erény: a folyamatos tevékenység úgy kívánta meg a regionalizmus önállósodását, hogy az időben egyre inkább helyi színekkel teljessé váló határon túli régi-új műhelyeknek alkalmazkodniuk kellett az új körülményekhez, és evvel párhuzamosan arra kellett törekedniük, hogy szerző és olvasója egyaránt megmaradhasson az anyanyelvi közösségén belül. És természetesen nem szabad megfeledezni – többek között – a már évszázados múltra is visszatekintő (észak- és dél-) amerikai, valamint az első világháború alatt megjelenő, majd azt követően folytatódó oroszországi, illetve szovjetunióbeli magyar nyelvű könyv- és sajtókiadásról sem. Ezeket a kényszerből fakadó adottságokat részben a magyar nyelvű kultúra sokszínűségének bővüléseként lehet értékelni, hiszen a határon túli sajtó olyan szellemi irányzatokat is megszólaltathatott, amelyek itthon, bizonyos időszakokban korlátozás alá estek; részben azonban szűkítéseként definiálhatók, főleg azokban az években és ott, amikor és ahol nem csupán a megszólalás lehetőségét, hanem létének jogosságát is kétségbe vonták.

A jelenleg kolozsvári székhelyű Kriterion Könyvkiadó is egy a Magyarország határain túl tevékenykedő műhelyek közül. Létrejötté az 1969 végi, romániai könyvkiadói struktúra átszervezésének köszönhető, önálló tevékenységét a követ-

kező év január elsejével kezdte meg Bukarestben. Alapvető feladata a nemzetiségi könyvkiadás ellátása volt, bár fennállásának első évtizedében más romániai kiadók is jelentettek meg magyar nyelvű könyveket. A Kriterion ezekben a „felfutó” hetvenes években fontos szerepet játszott a német, szerbhorvát, ukrán, jiddis, szlovák, orosz, tatár és török nyelvű munkák romániai közreadásában is. Ebben az időszakban jelentek meg egymás után a *Biblioteca Kriterion* kötetei, amelyek román nyelven adták közre (romániai) magyar és német szerzők műveit, többek között a régebbi irodalomból Mikes Kelemen *Törökországi leveleit*, vagy Tabéry Géza, Markovits Rodion, Kuncz Aladár, Dsida Jenő, Sütő András, Szilágyi István, Bodor Ádám és mások munkáit.

A Kriterion működése kezdettől három nagy területet foglal magába: a szépirodalom mellett társadalom- és természettudományi kiadványokra specializálódott. Akik már forgatták a könyveit, azok ismerősként találkozhatnak a címoldalak ábrájával, a nyitott könyvre emlékeztető, stilizált Pegazussal. Rajzolója Deák Ferenc volt, akinek tipográfiai tudása és ízlése jelentősen befolyásolta a kiadó munkáinak külső képét. Programját jelentősen segítette a román–magyar könyvkiadási egyezmény, amely lehetővé tette a romániai magyar irodalom magyarországi közvetítését, illetve a Magyarországon megjelent világirodalmi fordítások romániai közreadását is. Mindezek következtében jó kapcsolatokat épített ki egyes magyarországi kiadókkal. A nyolcvanas évek elejétől azonban működésére rányomta bélyegét a romániai belpolitika alakulása, vagyis a hivatalos, állami felfogásnak a nemzetiségekkel szemben történt megváltozása, amely mind a kiadott műveket, mind azok példányszámát jelentősen csökkentette, nem egy esetben gátolta. E művek egy részének megjelentetésére az 1989-es fordulat után nyílt lehetőség, ám voltak olyanok is, amelyek aktualitásukat veszítve kéziratban maradtak. A kiadó az elmúlt két évtizedben nem kerülhette el az újabb körülmények hozta átalakulásokat sem; jelenleg piaci viszonyok között, romániai és magyarországi riválisok konkurenciája mellett folytatja saját tevékenységét. Korábbi kiadási politikájára Domokos Géza és Dávid Gyula elképzelései hagyták rajta kézjegyüket, mostani vezetője a kiadóbán régóta dolgozó H. Szabó Gyula.

A kiadó kiemelkedő teljesítménye két sokkötetes kézikönyve, a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* (ROMIL) és az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Az előbbi Balogh Edgár, majd Dávid Gyula szerkesztésében 1981 és 2010 között öt (hat) kötetben jelent, illetve jelenik meg; az utóbbi Szabó T. Attila gyűjtése alapján szintén közel jár a 15 kötetre tervezett befejezéshez. A ROMIL, amely a cseh/szlovák, a jugoszláviai és a nyugati magyar irodalmi lexikonokkal tematikus egységet alkot, s együttesen teljessé teszik a hazai irodalmi lexikonokat, magán viseli korának jegeit: első kötete igen rossz papíron és kötéstáblával jelent meg, második kötetét betiltották, csak 1991-ben kerülhetett nyomdába. Kiadásának elhúzóódását többek között az alap kutatások részleges hiánya is befolyásolta, ami teljességgel érthető; evvel együtt a romániai irodalmi és művelődéstörténeti viszonyok megismeréséhez nélkülözhetetlen kézikönyv. Ugyanez a helyzet a szótörténeti tárral is, amelynek első kötete 1975-ben jelent meg, azóta folyamatosan, ha nem is rendszeresen készülnek el újabb kötetei. Ma már tulajdonképpen nem a Kriterion kiadványa; az 1984-ig megjelent első négy kötet szerkesztési munkái teljes egészében itt készültek, 1989 után a következő négy az Akadémiai Kiadóval közösen készült, jelenleg az Akadémiai és az Erdélyi Múzeum-Egyesület gondozza. A szótárt sok más eré-

nye mellett a felhasznált kéziratok anyaga bősége teszi mellőzhetetlenné. Mindkét kézikönyv fontosságát mutatja, hogy immár elektronikus változatuk is elérhető.

A magyarországi könyvesboltokba, könyvtárakba és magánkönyvtárakba is eljuttatták a kiadó egyedi kiadványai és sorozatai. Az önálló munkák sok értékes kötettel gyarapítják a magyar nyelvű szak- és szépirodalmat. Kultúraközvetítő tevékenységét pedig legjobban a számos fordított mű mutatja. Sorozatai közül említeni kell – kiragadva az összesből – a hajdani fiatalok műveit közreadó *Forrás* sorozatot, a *Romániai Magyar Írók* kötetét, amelyek első megjelenésük óta ritkasággá vált műveket is magában foglalt, valamint a sorozatnév nélküli, borítója után „fehér sorozat”-ként közismert gyűjteményt, amely fontos és érdekes forráskiadványokból áll.

Talán nem túlzás kijelenteni, hogy a Kriterion legjobb céljait és hagyományait ötvözi a megalakulása óta fennálló *Téka* sorozat, amelynek első két kötete, még a sorozatnév megjelölése nélkül az Irodalmi Kiadó gondozásában, 1969-ben jelent meg. Formátuma, tipográfiája az első kötettől kezdve változatlan, csupán kötése lett a sorozatnévvel tekintélyesebb. Központi tematikája az irodalom és történelem, és főként a szellemi találkozásuk, kapcsolódásuk, illetve a művelődéstörténet. Ezen belül korban, tudományágban változatos kötetek kerültek a sorozatba, amelyek magyarok, románok, szászok együttélésének tanújeleit is mutatják, s főként a magyar nyelvű olvasók látókörét bővítették, bővítik korábban ismeretlen írásokkal. De a sorozat látóköre a szűken vett irodalomnál és történelemnél tágabb, mivel az európai művelődéstörténet számos alkotását is megjelentette, és volt olyan kötet is – Sigmund Freud válogatott írásai –, amely megjelenése idején Magyarországon nem nagyon talált volna kiadóra. Tematikus változatosságát bizonyítja az újabban nyomdába került, magyarra először lefordított Gandhi-kötet is. A *Téka* nem csupán egyedi műveket, hanem antológiákat is tartalmaz, – a szerelemről, a könyvről – példányszám tekintetében ezek voltak a legsikeresebbek. Első korszakában jelentős kötettszámot produkált, és 1979-re elérte a századik kiadványt is. A nyolcvanas évek végén azonban megcsappantak a sorozati kötetek, 1989. után pedig a kiadói tevékenység újradefiniálása befolyásolta a kiadott művek számát. Az utóbbi évtizedben ismét magára talált új kötetekkel, elhelyezkedett a magyar kiadói struktúrában belül is, így a régi művelődéstörténeti, ismeretlen értékű közreadó és elfelejtettek felelevenítő kötetei a magyar nyelvű könyvkiadás sokszínűségét bizonyítják. A *Téka* értékeit három eltérő tematikájú, különböző korokban keletkezett, de az elmúlt években közreadott kötetével lehet legjobban bemutatni.

Közülük az első Szirmay Antal munkája, amelynek címe: *Magyarország szóképekben*. Megjelenési éve: 2008. Az eredetileg latinul írt gyűjtemény szerzője, aki a XVIII–XIX. század fordulóján élt, a felvilágosodás utolsó hulláma által érintve, de még az anyanyelvi írás, a reformkor előtti pályával, tulajdonképpen ismeretlen a szakmai közönség előtt is. Kompilációja, amely önálló elképzelést mutat, a nemzeti hagyományok megmentését célzó kísérlet, forráskutatás is, egyben ötletes megvalósítás. Sok érdekessége közül egy külsőt lehet kiemelni, a cenzúra beavatkozását a szövegbe, a törlések főként az egyházi méltóságot és az olvasók erkölcsének védelmét tartották fontosnak; a sajtó alá rendező – Csörsz Rumen István – ezeket a helyeket is visszaállította. A karcsú kötet bevezetője eligazít a felvetődő problémákban, szövege, jegyzetei kritikai jellegűek, és talán mondani sem kell, Szirmay Antal munkája magyar fordításban olvasható.

Témájukban másfelé kalandoznak Berzenczey László (2006) és Bajza József (2004) kötetei, formai és szakmai szempontból azonban hasonlóan igényes színvonalat képviselnek, amit a szövegek gondozói: Marzell Péter és Kerényi Ferenc szavatolnak. Az első szerző, akinek még a nevét is homály takarta a nagyközönség elől, *Szentpétevártól Bombayig* tartó utazásáról számol be. A szintén forrásfeltárás jellegű szövegközlés egy 1873-as angol nyelvű napilap folytatásos beszámolóján alapul; a kísérő írások részletesen összefoglalják mindazt, amit az utazásról tudni kell és lehet: a történelmi háttérrel és az életrajzot, a körülményeket és a visszhangot. Berzenczeyvel szemben Bajza József neve általában ismert, – néhol utca is viseli a nevét –, viszont írásához elég nehéz hozzáférni. Születésének kétszázadik évfordulójának tiszteletére ezért a *Téka* sorozat vaskos kötetben (*Szó és tett jellemzik az embert*) gyűjtötte össze legfontosabb munkáit. A válogatás költeményekkel kezdődik, amit tanulmányok és vitairatok követnek, cikkek és előszavak, a korabeli irodalmi élet kapcsolattartásának és működésének jelei, színikritikák. A személyes levelekkel záruló gyűjtemény átfogó képet ad Bajza munkásságáról. Talán mondani sem kell, hogy a kísérő apparátus itt is példamutató.

Válogatva a közelmúlt önálló kötetei közül, szót kell ejteni Biró József *Erdély beszélő kövei* című kötetéről, amely a szerző válogatott művészeti témájú írásainak gyűjteménye. A szerző az erdélyi építészettörténet jeles kutatói közé tartozott, elsősorban a kastélyépítéssel foglalkozott. Szemléletes előadásmódja, forrásokra támaszkodó biztos adatai nélkülözhetetlenné teszik munkáit, amit az elmúlt évek megújult kiadásai is alátámasztanak. E kötet fontos írásait teszi közzé, mintegy átfogó képét adva érdeklődéséről. Az általános, az erdélyi és a magyar művészettörténetet feltáró tanulmányok mellett egy-egy művészettörténeti szempontból jelentős település – Kolozsvár, SároMBERKE, Gyulafehérvár, Bonchida, Zsibó, Marosvásárhely – emlékeit is tárgyalja. Írásaiban különös figyelmet szentelt az erdélyi sajátosságoknak, a történelmi változások hatásainak és következményeinek, sőt vizsgálódását kiterjesztette a román törekvések megismerésére is. A kötet egyik legérdekesebb, ma is elgondolkoztató írásának címe: *Az erdélyi magyar műemlékek és a románok*.

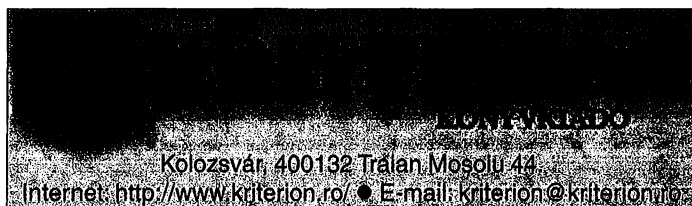
Sas Péter *A kolozsvári jezsuita, majd piarista templom kincsei* című kötete a szerző igen szerteágazó művelődéstörténeti feltáró munkájának egyik fontos állomása. A templom a kolozsvári barokk jelentős emléke, amelynek építészeti harmóniája, a templombelső tárgyai és kincstára fontos egyház- és művelődéstörténeti emlékeket tartalmaz. A bevezető rövid építészettörténeti összefoglalást ad. Ezt követi a templom külső és belső részeinek leírása – kiterve a kegytárgyakra, az oltárokra, a Könnyező Szűz-ikonra, a bútorokra, a miseruhákra, és a templomban található sírokra is. Természetesen a kincsek közül, amelyeket valaha itt őriztek, nem egy ma már csak a korabeli leírásokban lelhető fel. A kötet nagy részét a kincstár műtárgyainak leírása teszi ki, ezek mind a vonatkozó irodalommal fejeződnek be. Ez a körülmény a kötetet a szakemberek számára is fontossá teszi, míg a gazdag illusztrációs anyag laikust és kutatót egyaránt elmúlt századokba visz.

Korunkhoz közeli Vallasek Júlia *Sajtótörténeti esszék* című füzetkéje, amely az 1944 előtti Észak-Erdély néhány folyóiratával, a *Pásztortűzzel*, az *Erdélyi Helikonnal*, a *Hittel* és a *Terméssel* foglalkozik. Ezekre a lapokra – vagy munkatársaik, vagy közleményei, vagy általános irányvonaluk miatt – korábban kevesebb figyelem esett a kutatók részéről. Az esszék kitérnek az 1918 utáni intézményi kény-

szerre, az önállóság megtartásának lehetőségeire a beilleszkedés elkerülhetetlensége mellett. A legfontosabb csomópontok a *Pásztortűz* keresztény–konzervatív jellegének értelmezése, az *Erdélyi Helikon* szellemi nyitottsága és szabadelvűsége, a *Hitel* újjáalakulásai, felekezetekre nem tekintő felfogása, az urbanizáció és a falukutatás együttes vállalása, végül a *Termés* népi irányzatosságának tartalma. Az írások egymásnak is felelnek, a lapokat összefűző kapcsolatok mellett megmutatkoznak a konfliktusok az erdélyi értelmiség bizonyos körei között, és természetesen elkerülhetetlenek a transzszilvanizmus-vitával és a marosvécsi találkozókka kapcsolatos adatok is.

A fenti, kiragadott kötetek* is azt mutatják, hogy a rendszerváltozás után Kolozsvárra költözött Kriterion közléspolitikájának súlyponti eleme semmit sem változott az alapítása óta eltelt változatos évtizedekben: az Erdélyben élő nemzetek egymáshoz való közelítése, evvel párhuzamosan kultúrájuk, történelmük kölcsönös megismertetése. Evvel pedig az Európa számára egyedül követhető, immár kontinensnyi problémák megoldására mutat helyi példát.

Buda Attila

---

* Cikkünk után is egy értékes Kriterion-kiadvány ismertetése olvasható.